
Yıldız

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Dergisi

(2019) Cilt 03, Sayı 02, s. 254-271

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları Muhacirlerine Yönelik Yardım ve İstihdam Politikası

Melek Eyigün^a

Mehmet Hacısalihoglu^b

Özet

Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları muhacirlerine uyguladığı maddi yardım ve istihdam politikasını hangi amaçlar doğrultusunda, ne gibi yöntemlerle gerçekleştirdiğini ortaya koyabilmektir. Bu konuda yazılmış eserler ve yapılmış çalışmalar eşliğinde, Osmanlı arşiv kaynakları temel alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin maddi yardım ve istihdam politikasına yönelik çıkardığı kanun ve yayınladığı talimatlar arşiv kaynaklarındaki konuyla ilgili örneklerle desteklenmiştir. Muhacirlere yönelik çıkarılan kanunların pratikteki uygulamaları bazı örneklerle tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin muhacirleri istihdamında ortaya koyduğu politikaların gerek muhacirler gerek devlet menfaatlerine yönelik yapılmaya çalışıldığı anlaşılmıştır. Bu çalışmada elde edilebilecek örnek uygulamaların, günümüzde mali yardım ve istihdam konusunda göçmenlere yapılacak çalışmalarda yol gösterici olması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti
İstihdam
Ziraat
Sanat
Memur

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 01.08.2019
Kabul Tarihi: 25.10.2019
Yayın Tarihi: 30.10.2019

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, eyigunmelek@gmail.com. ORCID: 0000-0001-8968-7600

^b Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilim Ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, mehmethacisalihoglu@gmail.com.

Çalışma öğrencinin yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Financial Support And Employment Policy Of The Ottoman Empire Towards The Emigrants Of The Balkan Wars

Abstract

The aim of this study is to find out the purposes of the financial support and employment policy applied by the Ottoman Empire to the immigrants of the Balkan Wars. This study based on Ottoman archive sources and books and works written on this subject. The laws and the instructions by the Ottoman Empire regarding financial support and employment policy were supported with examples related to the subject from the archive sources. The practical applications of the laws enacted towards immigrants have been determined with some examples. It was understood that the policies put forward by the Ottoman Empire in the employment of immigrants were aimed at both the immigrants and the state's interests. It is aimed that the exemplary practices that can be obtained in this study will be guide to the future studies on immigrants financial support and employment.

Keywords

Ottoman State
Employment
Agriculture
Art
Civil Servant

About Article

Sending Date: 01.08.2019
Acceptance Date: 25.10.2019
Issue Date: 30.10.2019

GİRİŞ

Bu makalede, Osmanlı Devleti tarafından, Balkan Savaşları nedeniyle göç eden muhacirlere yapılan maddi yardımlar ve onların istihdam edilmeleri konu edinilmiştir. Bu konu, 1911-1915 tarih aralığında olan dönem çerçevesinde anlatılmıştır. 1. Dünya Savaşı sonrası muhacir yardım ve istihdam politikaları ise makalenin konusu olmamakla beraber, sözü edilen tarihe kadar devamlılık gösteren bazı olay ve durumlara da değinilmiştir. Balkan Savaşlarından mağlup çıkan Osmanlı Devleti, askeri, iktisadi ve insan gücü bakımından ağır kayıplar vermişti. Söz edilen durumda olan Osmanlı Devleti'nin muhacirlere yardım edecek ve istihdam sağlayacak politikalar üretmesi oldukça ağır sorumluluktu. Zira muhacirlere yönelik her türlü yardım zaten zor durumda olan Osmanlı Devleti'ni ağır bir maddi külfete soktu. Muhacirlere yapılan maddi yardımlar, insani bir görev olmakla beraber, bir devlet politikası olarak sosyal düzeni korumak anlamında da önemliydi. Osmanlı Devleti'nin istihdam konusundaki politika ve uygulamaları, devlet menfaatlerini göz ardı etmeden, muhacirlerin yerleştikleri yerlerde iş imkânlarına kavuşarak ihtiyaçlarını temin edebilmelerini sağlamaktı. Nitekim nitelikli yeni iş gücü ile tarım ve sanayide verimlilik artırılmaya çalışıldı. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin muhacirlere yaptığı maddi yardımlar ve izlediği istihdam politikası incelenirken, muhacirlerin Osmanlı'nın iktisadi düzeninde oynadıkları role de ışık tutulmak istenmiştir. Bu konuda yazılmış kaynak eserler, makaleler ve inceleme eserleri Osmanlı Arşiv kaynakları ile paralel incelenmiştir. Osmanlı

Devleti'nin muhacir politikasını en ayrıntılı biçimde inceleyen kaynakların başında gelen Ahmet Halaçoğlu, Fuat Dünder ve Yıldırım Ağanoglu ile bu konuyu işleyen diğer araştırmacılar, makalelerinde yer verdikleri diğer muhacir politikalarına kıyasla istihdam konusuna daha az değindikleri görülmüştür. Bu konuda kullanmış olduğum birçok arşiv kaynağının muhtemelen daha önce açılmamış olduğundan kullanılmadığı anlaşılmıştır. Bu araştırmayla sözü edilen araştırmacı yazarların yardım ve istihdam konusundaki çalışmalarına yeni bir bakış açısıyla yorum getirilmek istenmiştir. Arşiv kaynakları konusunda karşılaşılan en önemli sorun ise, bazı iş taleplerine karşılık verilen cevabın veya sonucunun ne olduğuna dair herhangi bir bilgiye evraklarda henüz rastlanmamış olmasıdır. Muhacirlere yapılan yardımlar, maddi yardımlar ve şartları ile memur muhacirlere yapılan yardımlar çerçevesinde incelenmiştir. Muhacirlerin istihdamı iki ana başlık altında incelenmiştir. Bu başlıklar, muhacirlere yönelik devletin genel istihdam politikasını ve muhacir memurlara yönelik istihdam politikasını içermektedir.

Osmanlı Devleti, önemli ölçüde toprak ve insan yitirdiği Balkan Savaşlarında çok büyük siyasi, sosyal, ekonomik ve demografik değişim ve sıkıntılar içine girmişti. Savaşın mağlup çıkmış bir devletin içinde bulunduğu konjonktürde, sayıları yüz binleri bulan bir insan göçünün sorumluluğunu alması kolay olmayacaktır. Balkan Savaşı muhacirlerine yönelik devletin yardım ve istihdam politikalarının, dönemin şartları altında incelenmesi amaçlanmıştır. Zira göç olgusu yalnızca 20. yüzyılda Balkan Savaşları'yla ilişkili bir konu değildir. Günümüzde de artarak devam eden ve modern dünyanın 20. yüzyıla kıyasla tüm gelişmişlik ve refah seviyesine rağmen "göç", hala üzerinde çözüm odaklı politikalar üretilemeyen evrensel bir sorun olmaya devam etmektedir. Yardım ve istihdam sorunları, savaş mağduru mültecilerin en büyük sorunlarından. Nitekim bu çalışmada, 20. yüzyılın başlarında çöküşün eşiğine gelmiş bir devletin, milli menfaatlere uygun göç politikaların yanı sıra bir insanlık sorununa çözüm olabilecek uygulamaları ne şekilde sergilemiş olduğunu açığa çıkarmada katkı sağlama amaçlanmıştır. Balkan Savaşları muhacir politikalarından bazı örnekleri incelemek, 21. yüzyıl muhacir meselelerinde, daha ciddi çözümler ortaya koyacak devlet politikalarını üretme konusunda rehberlik edebilir. 21. yüzyıldaki savaş kaynaklı göçlerde ortaya çıkan yardım ve istihdam konusunu, 20. yüzyıl Balkan Savaşları göçlerindeki benzer konularla karşılaştırmalı inceleyen bir müstakil araştırmaya henüz rastlanmamıştır. Bu çalışma, söz konusu karşılaştırmalı araştırmalara da zemin hazırlamayı hedeflemiştir. Geçmiş yüzyılda, kısıtlı imkânlar ve her türlü siyasi, sosyal ve ekonomik olumsuzluklara rağmen "muhacir meseleleri" konusunda, ne tür politikalar üretilmeye çalışılmış olduğunu, günümüz penceresinden ortaya koyabilmek istenmiştir. Osmanlı Devleti'nin göçmen sorunları konusundaki bir takım uygulamaları üzerinden tespitler yapılmaya özen gösterilmiştir. Öne çıkan uygulamaların sonuçları, bir takım örneklerle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İmparatorluğunun çöküşünün son yıllarına yaklaşmış olan Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları göç sorununun bir parçası olan yardım ve istihdam konusunda dönemin şartları içerisinde, hukuk ve kanunlar çerçevesinde çözmeye çalışmış mıydı, mevcut imkânları en etkili biçimde kullanmış mıydı sorularına bazı cevaplar aramak bu makalenin araştırma kapsamındadır. Ayrıca devlet, uyguladığı göç politikası ile kendi menfaatlerini korumakla beraber, muhacirlerin ve yerli halkın çıkarlarını da gözetmiş miydi, sorularının da cevabı aranacaktır.

MUHACİRLERE YAPILAN MADDİ YARDIMLAR

Osmanlı Devleti, muhacirlere yardım amaçlı mali muafiyetler ve kolaylıklar sağlayacak kanunlar çıkararak bunları uygulamaya çalıştı. Balkan Savaşları nedeniyle gerçekleşen göçlerin gün geçtikçe artmasından dolayı, 13 Mayıs 1913'te düzenlenen *İskân-ı Muhâcirin Nizâm-nâmesi*'nin yirmi sekizinci maddesinde, muhacirlerin iki sene vergi ödemeyeceklerine dair 7 Ocak 1886 tarihli kanun hükmün geçerliliğini koruduğu belirtilmiştir. Söz konusu maddede, muhacirlerin kendilerine ev almaları ve diğer harcamaları için ayrılan nakit paraların ilk iki sene ödemeksizin üçüncü seneden itibaren taksitle geri alınacağı belirtilmiştir (Halaçoğlu, 2014, s. 165). 30 Nisan 1906'da alınmış olan bir karar geçerliliğini korumuş, henüz yerleştirilmeyenler ve gelecek olan muhacirlerden, yerleştirildikleri günden itibaren iki sene boyunca emlak, temettü (gelir vergisi), şahsi vergi alınmayacağı açıklandı. Diğer taraftan, varlıklı muhacirlerden kendilerinin satın aldıkları emlak ve araziler vergileri, yerleştirilme tarihlerinden başlanarak iki sene alınmayacak, bina, arazi, temettü, şahsi ağnam (hayvan vergisi), öşür (mahsul vergisi) ve gümrük gibi vergilerde de kendilerine indirim yapılacak veya belli bir zaman içerisinde bu yükümlülüklerden sorumlu olmayacaklardı. (Dündar, 2008, ss. 194-195). Muhacirlerin vatandaşlık başvurularındaki dilekçelerde, her türlü izin, ruhsat ve senetler için, bazı vilayetlerce damga vergisi alındığına dair haberler alınmıştı. Rumeli'de savaş olan yerlerden gelen muhacirlerin bazıları pulsuz dilekçe vererek nafaka isteğinde bulunmuşlardı. Maliye Nezareti tarafından, bunların fakirlik dereceleri ve ihtiyaçları araştırılarak bu tür dilekçelerin işleme konulmasını kararlaştırıldı. Muhacirlerin içinde bulunduğu maddi zorluklar göz önünde bulundurularak, dilekçelerde pul istenmemesine karar verildi. Nitekim Maliye Nezaretine ait, Sultan Mehmet Reşat, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, Maliye Nazırı Refet imzalarıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, muhacirlerin yerleşim ve yeme-içme konularındaki dilekçeleri hakkında geçici damga vergisine dair geçici kanun maddesi hazırlandığını belirtilmektedir. Bu kanunun birinci maddesine göre, savaş sonrası göç edenlerin yerleştirilmesi ve yedirilip içirilmeleri konusundaki hükümetin her türlü birimleri ile belediye meclisine verilecek resmi evrak, izin belgeleri, vatandaşlık başvuruları, her türlü dilekçe ve Hac işlemleri evraklarından damga vergisi alınmayacaktı. Kanunun ikinci maddesinde ise, ileride diğer bir kanunla hükmü kaldırılana kadar, birinci maddenin hükümlerinin incelenip, uygulanmasına başlanmasında, Maliye Nezareti görevlendirildiği bildirilmektedir (BOA. DH. İD. 122/20, 1913). Bu tebliğ, Dâhiliye Nezareti tarafından bütün devlet birimlerine ve vilayetlere gönderildi. (Ağanoğlu, 2013, s. 267).

Osmanlı Devleti, , malî bürokratik işlemler tamamlanana dek, ek ödenekler tahsis etmiş, muhacirlerin mağduriyetini önlemeye çalışmıştır. Nitekim Devlet, muhacirlerin iskânı için kararlaştırılan borçlar hakkında anlaşmaya vararak, maliye bütçesine dâhil etti. Muhacirlerin yerleştirilme işlerinin düzenlenmesi için 10 milyon kuruşun ödenmesi hakkındaki geçici süreli kanun maddesi tasdik edildi. Sözü edilen paradan 5 bin liranın Edirne'ye gönderilmesi, 5 bin liranın da yerleştirilmeye ve yardıma muhtaç olanlar için muhacir komisyonuna verilmesi Dâhiliye Nezaretinin bilgisine sunularak, gereğinin yapılması istendi (BOA. BEO. 4200/314956, 1913). Muhacirlerin maddi kayıplarının telafisine yönelik iyileştirici önlemler, Osmanlı Devleti'nin mali yardım politikasının gereği idi. Örneğin, Rumeli'den hicret edenlerden bazıları sorumluluklarındaki emlak ve arazinin tapu senetlerini kaybetmişlerdi. Kendileri ve varisleri adına kayıtlı emlak ve arazi kayıtlarının çıkarılması, kaybettikleri tapuların karşılıksız verilmesini, Maliye Nezaretinden istediler

(BOA. BEO. 4172/312889, 1913). Bu tür müracaatlara karşılık devlet, gerekli kolaylığı sağlamaktaydı. Nitekim muhacirler Rumeli’de kalan mallarının devredilmesi için tapu göstermeden müracaat ettiğinde, kendilerine senet yerine geçen benzer evrak verilecekti. İntikal edilecek yerlere kayıta vergi alınmayacaktı. Muhacirlere verilen senetlerin her birinden birer kuruş karşılığında varislerinin adına kayıt çıkarıp onaylanacaktı (BOA. ŞD. 86/41, 1913). Başka bir örnekte ise, mali açıdan güç durumda kalan muhacirler, işgal edilmemiş Osmanlı topraklarında bulunan arazilerine ait ödenmesi gereken emsaline uygun bedel-i mislin (peşin para) miktarının alınmamasına yönelik isteklerini devlete bildirmişlerdi. Nevrekoplu Mehmet Ali Bey’in Hükümete gönderdiği dilekçeye göre, terk ettiği mallar Bulgarlar tarafından tamamen yakılıp, yıkılmıştı. Göç ettiğinden dolayı güçsüz kalmıştı. Mehmet Ali Bey, annesinden kendisine kalan ve ziraattan terk ve kullanılmaz halde olan arazisi için bedel-i misline tabi tutulmuştu. Söz konusu kişi, Antakya kazasında bulunan arazideki hissesine ait ödemesi gereken 10 bin 200 kûsur kuruş nakit paranın affı ve muhacirlerin yerleştirilmesi için verilen arazinin ücretsiz kendisine intikalini istedi. (BOA. BEO. 4180/313455, 1331).

Muhacirlerin yerleşiminde devletin üstlendiği para miktarı önemli sayılabilecek seviyedeydi. Osmanlı Devleti’nin, Balkan göçmenlerinin yerleştirilmesi için üstlenmek zorunda kaldığı iktisadî yüke örnek olarak, muhacirlerin iskân masrafları verilebilir. Muhacirlerin yerleştirilmeleri için yapılacak masrafların, Ziraat Bankası’na yapılan 3 milyon liralık bir borç anlaşması hakkında düzenlenen kanun maddesi esas gereği, Maliye Nezaretinden gönderilen yazıya verilen cevap vilayetlere gönderildi (BOA. BEO. 4161/312063, 1913). Ziraat Bankası’nın 3 milyon liralık kredi fonu hakkındaki geçici kanunun ikinci maddesi, muhacirlere harcanacak paranın miktarı hakkındadır. Söz konusu maddeye göre, vilayetlere gönderilmek üzere, göçmenlerin yeme-içmesine ve sevk masraflarına harcanması için, borç alınacak paranın 500 bin lirası ayrıldı. Bu paranın geriye kalan kısmı ise, *Ziraat Bankası’nın Muhacirin İkrizat Nizamnâmesi* gereğince göçmenlere ait binaların yapımında, zirai araç-gereç ile tohumluk temininde ve arazi satın alınmasında kullanılmasına karar verildi (Halaçoğlu, 2014, s.182). Dâhiliye Nezareti Muhacirler Dairesi, köylerde tarım alanlarına yerleştirilen muhacirler için yapılması gereken yardım miktarını açıklamıştı. Buna göre, her aile için bir ev yapımı ve zirai aletlerin temininde yapılacak harcamalar için 4 milyon lira gerekliydi (BOA, HR. İD. 19/30, 1913).

Muhacirlere yapılacak yardımların görüşüldüğü, Meclis-i Vükelâda, Rumeli’den savaş dolayısıyla İstanbul ve Anadolu’nun çeşitli yerlerine göç edenlerin, uygun yerlere gönderilip, yerleştirilmeleri, geçim ve refahları için gerekli tedbirlerin uygulanması lüzumuna dikkat çekildi. İskân edilecek muhacirlerin geçim kaynaklarını temin ve çiftlik işleri için gerekli ödeneğin sağlanması amacıyla memleketin her tarafında bulunan Ziraat Bankaları görevlendirildi. Bu amaçla Ziraat Bankası’na, muhacirlere tahsis edilen 100 bin liraya ek olarak 200 bin lira ilave edildi. İnşaat işlerinin yürütülmesi için 2- 2,5 milyon liralık borçlanma sözleşmesi yapılarak ortaya çıkan parasal tutarın muhacirlerin yerleştirme işlerine ve diğer çeşitli işleri için harcanması kararlaştırıldı. Bu işlerin takibi için Hükümet, Maliye, Ticaret, Ziraat, Nafia Bakanlıklarının temsilcileri ile Sıhhiye-i Müdüriyeti Umumiye (Sağlık Genel Müdürlüğü), Memurin Mülkiyesinden (Mülkiye Memurları) ve diğer bazı ileri gelenlerden oluşan bir komisyon kuracaktı. Bu komisyon herhangi bir vilayette muhacir yerleştirilmesine uygun arazileri araştırıp, sonucu bildirecekti. Arazilerin her birinde birer mektep, cami inşa edilip, birer harman makinesi ve damızlık hayvan verilecekti. Her aileye uygun miktar arazi ile beraber ziraat alet ve takımları verilecekti. Söz konusu yerlerde her

birinde 100'er ev barındıran köyler kurularak, muhacirlerin yerleştirilmeleri işlemlerinin tamamlanacaktı. Bütün bu işlerin yerine getirilmesi için gerekli kredi ve borçlanılacak para hakkında, Ziraat Bakanlığı ve Ziraat Bankası ile işbirliği yapılarak, bir anlaşmanın yazılı metin haline getirilmesi gerekli görüldü. Öngörülen bu işlerin yerine getirilmesi konusunun Maliye Bakanlığı'na bildirilerek, Ticaret, Ziraat ve Bayındırlık Bakanlığı'na bilgi verilmesi istendi (BOA. BEO. 4156/311688, 1913). Muhacir İdare Komisyonları tarafından vilayetlerdeki idare meclislerinin yapacağı incelemeler sonucunda boş, sahipsiz, ya da gasp edildiği anlaşılan yerlerden arazinin verimliliğini dikkate alarak, muhacirlere ailelerinin her birine 20-60 dönüm arazi verilebilecekti. Arazi Kanunu'nun 131. maddesinde, iki öküzü olan bir çiftçiye arazi verilmesi kanunlaştırıldı. Nitekim Hükümet, vilayetlere farklı tarihlerde gönderdiği emirlerde, muhacirlere arazi tahsis edilirken belirtilen maddeye uyulması istendi. Muhacirlere verilen boş arazilere, muhacirlerin tamamen yerleşmesi beklenerek, bu arazilerin başkalarına verilmesine izin verilmedi (Emgili, 2011, s.303).

Muhacirler için toplanan yardım paraları, Osmanlı devletinin mali yükünü azaltmaya katkı sağlamaktaydı. Yardım paralarının her zaman amacına uygun kullanılmadığı örneklere rastlanmaktadır. Gelibolu zenginlerinden muhacirlerin yerleştirilmeleri için toplanan, kısmen harcanan yardım parasından kalan 7 bin küsur liranın İstanbul vilayeti adına bankada bulundurulduğu haberleri alınmıştı. Oysa Gelibolu içinde açlık, zorluk ve sefalette kalmış olan muhtaç muhacirlerin kış mevsiminin gelmesinden önce yerleştirilmeleri gerekmektedir. Hükümetin vereceği acil bir emirle bankadaki paranın bu hayırlı işe ayrılması, paranın toplanma amacına uygun olacaktı. Gelibolu'daki muhacirlerin yerleştirilmesine harcanmak için bu paranın Edirne muhacir yerleştirme komisyonu hesabına devredilmesine, Edirne vilayeti yöneticileri tarafından önemle gerekli görüldüğü yetkililere bildirildi (BOA. DH. MTV. 162/101, 1332).

Osmanlı Devleti, Rumeli'den gelen muhacir tüccarlar için de işlerini kolaylaştırıcı mali destek politikası üretmeye çalıştı. Nitekim Maliye Nezareti'nin tebliği bu destek politikasına örnektir. Rumeli'nin işgal altında bulunan yerlerde ticaret yapan Müslümanlar, Osmanlı memleketlerine göç ederek, ticaretlerini devam ettirmek istemişlerdi. Balkan Savaşları'ndaki işgal sırasında, söz konusu tüccarların ticari işleri maddi ve manevi büyük zarara uğramıştı. Bu sebepten dolayı tüccarlar, mağazalarında bulunan eşyalarını Osmanlı memleketlerine nakletmek istediler. Bu eşyaların götürülmesinde gümrük vergisi istendiği takdirde ticaret hayatları büsbütün sekteye uğrayacaktı. Tüccarlar, Osmanlı Devleti'nden ticaret hayatlarını koruyup, devam ettirebilmeleri için, Osmanlı memleketlerine ticari geçiş yapmak isteyenlerin getirecekleri eşyalardan gümrük vergisi alınmamasını istediler. Buna karşılık Maliye Nezaret tarafından, Rumeli'deki ticari mallarını Osmanlı ülkesine taşımak isteyen tüccarların, bir defada getirecekleri mallarından gümrük vergisi alınmayacağına dair kanunun Osmanlı Meclisi'nde görüşüleceği, bir yasa tasarısı (lâyiha) ile bildirildi (BOA. İ. MMS. 180/18, 1913). Nitekim Rumelili tüccar muhacirlerin bir defaya özel olarak nakledecekleri eşyadan gümrük vergisi alınmamasıyla ilgili kanun teklifinin, Bakanlar Kurulu tarafından 6 Rebiülevvel 1332 (2 Şubat 1914) tarihinde görüşüldüğü bilgisi, Bâb-ı Âli Meclis-i Mahsusa'ya ait evrakta yer almaktadır (BOA. İ. MMS. 180/18, 1914). 7 Mart 1914 tarihinde bir kanun çıkarılarak, Rumeli'de işgal edilen bölgelerden göç edecek tüccarların yanlarında getirecekleri mallarından gümrük vergisi alınmayacağı bildirildi. İşgal öncesi buldukları yerde dükkân sahibi olanlardan Osmanlı vatandaşı olarak göç edenler, kanunun kendilerine tanıdığı haktan yararlanabilmeleri için, kanunun ilanından sonra 3 ay boyunca bir defaya mahsus olarak mallarından gümrük vergisi alınmayacaktı. Üç ay sonra

ise eskiden olduğu gibi gümrük vergisi alınacaktı. Kanunun yayınlanmasından önce gelenlerden depozitolarını yatıran ticari mal sahibi tüccarların, ödedikleri depozitolar iade edildi. Ayrıca muhacir ve yaralı askerler için gönderilecek bağış ve hediye türü eşyalardan da gümrük vergisi alınmayacağı duyuruldu (BOA. İ. MMS. 180/18, 1914; Ağanöğlü, 2013, ss. 268-269).

Osmanlı Devleti'nin muhacirlere yönelik mali yardım ve kolaylıklar konusunda izlemiş olduğu politikalar, dönemin konjonktürel şartları göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Savaştan yeni çıkmış bir ülkenin ekonomik durumunun yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi durumunun çalkantılı olması da muhacirlere yapılan yardımların ne gibi güç şartlar altında yürütülmeye çalışıldığını göstermektedir. Devlet, muhacirlere mali yardımları yapabilmek için kaynaklarını kullanmanın yanı sıra dış ve iç borçlanma gibi her türlü yolu denemiş olduğu değerlendirilecek olursa, mali yardımların yeterli olup olmadığından ziyade, devletin bu konudaki gayret ve emeği daha çok yorumlanabilir içeriktedir.

Muhacirlere Yapılan Yardımların Şartları

Muhacirlerin, yardımlardan yararlanabilmeleri için Osmanlı Devleti kanun ve talimatlarına uymaları gerekliydi. Muhacirlerin yerleştirildikleri yerlerde kalma zorunluluğu yardım şartlarından biriydi. Örneğin, Dâhiliye Nezareti İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından yayınlanan listede, Ankara Vilayeti civarında yerleştirilerek her biri için ikişer bin kuruşa yakın masraf edilen, erzak ve benzeri ihtiyaçları karşılanan muhacirlerin isimlerini verilmişti. Söz konusu muhacirler, yerleştirildikleri yerleri terk ederek İzmit'e gelmişlerdi. Bu kişiler muhacir olarak tanınmayarak devletin muhacirlere yaptığı yardımlardan da mahrum bırakıldılar. Ayrıca, yakalanmaları halinde geldikleri yerlere geri gönderilmişlerdi. Bu durumda olan muhacirlerin, ikinci defa iskân edilebilmeleri için haklarında araştırma yapılacaktı. Bunların yerleştirilmelerine karar verilmesi halinde, masraflarını kendileri karşılayacaktı (BOA. DH. UMVM. 123/27, 1915). Muhacirlerin başka yerlere gitmeleri, yapılacak yardımlarda adaletin sağlanması konusunda sıkıntıya sebep olabilmekteydi. Nitekim bir yere yerleştirilen muhacirlere Hükümet tarafından maddi yardımlarda bulunmaktaydı. Muhacirler akrabalarının yanına gitme gerekçesiyle yer değiştirdiklerinde devletten tekrar yardım isteme ihtimalleri olabilirdi. Bu sebepten dolayı muhacirlerin izinsiz yer değiştirmeleri yasaklanmıştı (BOA. DH. UMVM. 40/1, 1914). Muhacirlerin yardım konusunda uymaları gereken şartlardan biri de yapılan yardımların devri veya satışı ile ilgiliydi. *İskân-ı Muhacirin Nizamnâmesinin* otuz yedinci maddesine göre, muhacirlerden bazılarının, hazineden ücretsiz aldıkları arazilerin teslim tarihleri üzerinden on yıl geçmeden bunları başkasına devredemeyeceklerdi. Hazine tarafından karşılığı taksitle alınmak üzere kendilerine ev yapmak için gerekli malzeme verilen muhacirlerin, bu borçlarını Hazineye ödemediği takdirde, evlerini ve inşaat malzemelerini başkasına satamayacaklardı (Halaçoğlu, 2014, s. 167).

Muhacir Memurlara ve Asker Ailelerine Yapılan Yardımlar

Balkan Savaşları mağdurlarından olan memurların muhacir yardımlarından yararlanmaları, belli şartlara bağlıydı. Memurlar, benzer statüde istihdam edilmeleri halinde, muhacirlere tanınan ayrıcalıklardan faydalanamayacaklardı. İşgal edilen memleketlerin halkından olan memurların, Osmanlı ülkesinde memur sayılıp sayılmayacakları ve istihdam edilmeleri Osmanlı Hükümeti'nin gündemindeydi. Memurların muhacir sayılmayacağına

dair bir açıklama nizamnamede bulunmamaktaydı. Muhacirler idaresindeki bazı yüksek görevli yetkililer, memurların muhacir sayılmayacağına dair eskiden beri yapılagelmiş usule dayanarak, bu konuda kesin bir karar alınmasını istediler. Bunun üzerine işgal edilmiş memleketin memurları iki kısma ayrıldı. Birinci kısım, istilaya uğramış memleketlerden göç etmeden önce memur olarak oralarda istihdam edilmiş olanlardı. Mecburi olarak göç etmiş olan söz konusu memurlar, Osmanlı memleketlerinin çeşitli yerlerinde memur olarak çalışmıştı. İkinci kısım ise, terk edilmiş yerlerden olup, memuriyetleri nedeniyle memleketlerinden gelerek, değişik yerlerde uzun müddet memurlukta bulunmuş fakat memleketleriyle ilişkilerin kesmemiş olanlardı. İkinci kısım memurlar da mecburi göç ettikleri için, birinci kısım memurlardan farkları kalmamıştı. Muhacirlerin, askerlik, vergi gibi ayrıcalıklardan yararlanması, muhacir olarak ev ve arazi yardımlarından faydalanmaları için, hükümetten hiçbir türlü maaş almamaları gerekmektedir. Muhacirlerin yardım ve ayrıcalıklardan faydalanabilmeleri için, eğer memur veya emekli maaşları varsa, bunlardan vazgeçmeleri şart koşuldu. Osmanlı vatandaşlığını korumak isteyenlerin *İskân-ı Muhacirin Nizamnâmesine* uygun olarak yerleştirilecekler, askeri yükümlülükten muaf tutulacaklar ve mali yardımlardan faydalanacaklardı (BOA. ŞD. 42/15, 1914; BOA. DH. MB. HPS. M. 18/41, 1914). Devletin muhacirlere yönelik yardım ve muafiyetlerden yararlanarak ev veya arazi sahibi olmak isteyen muhacir memurlardan bazıları devletten aldıkları maaşlarından bir kısmının düzenli olarak kesilmesini talep ettiler (Dündar, 2008, s. 219).

Rumeli'de memurluk veya benzeri kamu görevinde bulunmuş olan muhacirlerin sıkıntıları ve devletin bu konudaki uygulamaları da mali politikalar çerçevesinde incelenebilir. Bu konuya, Manastır Polis Müdüriyeti Merkezi odacılığında müstahdem Salihoğlu Hoca'nın durumu, örnek olarak verilebilir. Söz konusu kişi, Balkan Harbi'nden dolayı ailesiyle Selanik'e, buradan da Mudanya'ya gelmişti. Sefalet içinde olan söz konusu şahıs, ödenmemiş Kanun-ı evvel 1328 (Aralık, 1912) senesi yarım maaşının ödenmesi konusunda dilekçe vermişti (BOA. DH. EUM. MH. 82/54, 1914). Rumeli'de memurluk yapan kişilere yönelik devletin maaş ve vergi politikası da Hazinesinin maddi imkânları ölçüsündeydi. Örneğin, Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından Hükümete gönderilen yazıda, işgal sebebiyle Rumeli'nden gelen Ziraat Bankası memurlarının kanun hükmü gereği ile şimdiye kadar maaşlarını aldıkları belirtilmekteydi. Ancak bunlardan bazıları geldikleri yerlerde yarım maaş kadar yol masrafı parası istediler. Sonradan gelenlerin bir kısmı, gecikmelerine sebep olarak, o yerleri işgal eden hükümetlerce gitmelerine vaktiyle izin verilmemiş olmasıyla açıkladılar. Fakat bu kişiler buna dair bir belge gösteremedikleri gibi diğer bir kısmı da bu konuda bir mazeret gösteremediler. Önceden İstanbul'a gelip maaş almaya başlamamış olanlardan bazıları da düşman işgalinde bulunan yerlere izinli veya izinsiz dönmüş, bir müddet sonra tekrar İstanbul'a gelerek maaş istemişlerdi. İşgal tarihinden bir müddet sonra gelenlere maaş verilmedi. Hangi tarihe kadar İstanbul'a gelmeyenlerin maaştan mahrum edilecekleri, izinli veya izinsiz düşman işgali altında bulunan yerlere gidip de birkaç ay sonra gelenler hakkında ne yapılacağı sözü edilen banka idaresi meclisi kararıyla belirlendi. Bu konuda Ziraat Bankasının verdiği karara göre, 8 Mayıs'a kadar gelenler maaş ve yol parası alacaklardı. 28 Mayıs'ta gelebilenlerin ise gösterdikleri mazeretin, adaletle değerlendirileceği belirtildi. Geride kalanların yaşadığı çok çeşitli zorluklar dikkate alınarak, maaşlarının ödenmesi kararlaştırıldı (BOA. ŞD. 1245/27, 1913). Maliye Nezareti, muhacir memurlardan, göç tarihinden önceki senelerdeki diğer memurlarla karşılaştırma yapılarak yol bedeli istenmesine dikkat çekti. Bu gibi memurlardan göç tarihlerinden önceki yol bedeli parasının alınıp alınmayacağı, iadesinin

yapılıp yapılamayacağı, Gümrük İdaresi Genel Müdürlüğü'nün sorumluluğundaydı. Memur muhacirlerden işten çıkarılmış olan kimselerin maaşlarından, hicretten önceki senelere ait tapu bedeli alınmaması, Gümrük İdaresince her türlü yol bedeli istenilmemesi, eğer alınmış ise paranın geri verilmesi Maliye Nezareti tarafından Dâhiliye Nezaretine bildirildi (BOA. DH. UMVM. 57/6, 1915). Rumeli'den gelen memurlardan askerlik sorumluluğunda olmadığına dair belge gösteremeyenlere maaş verilmemesi, Hükümet tarafından Maliye Nezaretine bildirildi. Söz konusu durumda olmayanlara ise yarım maaş ödenmesi tebliğ edildi (BOA. BEO. 4150/311230, 1912).

Memur muhacirlerin askerlikle olan ilişkileri göz önünde bulundurularak kendilerine maddi kolaylıklar gösterildi. Rumeli'den gelen memurların askerlik görevini yerine getirdiğine dair bir belgeyi gösterememeleri halinde kendilerine maaş verilmemişti. Rumeli memurlarının bazıları silahlı altına alındıkları halde taburlarının bozulmasından dolayı geri dönmüşlerdi. Bu tür memurlar Harbiye Nezareti tarafından askerlik hizmetlerini tamamlamak üzere İstanbul Muhafızlığına sevk edildiler. Maliye Nezareti tarafından, bu kişilerin askerlik hizmetleri hakkındaki araştırmalar ve işlemler tamamlanana kadar maaşlarının verilmesi uygun görüldüğü, resmi dairelere bildirildi. Zira bu memurların, hakkında gerekli askeri işlemlerin takibine kadar maaşlarının ertelenmesi, zaten zor durumda olan bu kişilerin mağduriyetlerini bir kat daha artırırdı. Bu memurların birçoğu resmi dairelerin kararlaştırdığı şekilde maaşlarını aldılar (BOA. BEO. 4154/311479, 1912).

Osmanlı Devleti'nin, savaştan mağdur olan dul yetim ve bakıma muhtaç olanlar için aldığı tedbirler de mali yardımların bir parçasıydı. Balkan Savaşları'nın başlamasıyla savaşa alınan asker ailelerinden bakacak kimseleri olmayanlar vardı. Sözü edilen kişilerin zor durumda kalmamaları için Hükümetin bazı önlemler alması gerekmektedir. 1886 Asakir Nizamnamesi Kanunu ile ailesini bakmakla yükümlü ailenin tek erkek ferdi olan kişiler, askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlardı. Ancak Balkan Savaşları'nın başlamasıyla Osmanlı ordusunun asker ihtiyacı arttı. Böylece ailenin tek erkek ferdi olarak askerlikten muaf tutulmuş olanların da askere alınması için 5 Aralık 1912'de geçici bir kanun çıkarıldı. Bu kanuna göre, bakacak kimsesi olmayan asker ailelerine maliye bütçesinden aylık 30'ar kuruş maaş bağlanmasına karar verildi. Askerlerin terhis edilmesinden sonra bu maaş ödenmeyecekti. 3 Haziran 1913 tarihinde, maliye bütçesinden sözü edilen asker aileleri için 10 milyon kuruşluk bir ödenek ayrıldı (Dereci, 2013, ss. 195-196).

BALKAN SAVAŞLARI MUHACİR İSTİHDAMI

Osmanlı Devleti'nin İstihdam Planı

Balkan Savaşları muhacirlerinin istihdam sorunu Osmanlı Devleti'nin ilgilenmesi gereken konuların başında gelmekteydi. Muhacirlerin geçimlerini için bir işte çalışmalarını temin etmek, Osmanlı Devleti kurumlarının sorumluluğundaydı. Devlet, iş konusundaki talepleri dikkate alarak, istihdam alanları açmaya çalıştı. Bu konuda çıkarılan kanunlar ve talimatnameler muhacirlerin yaşam koşullarını düzenlemek amaçlıydı. Örneğin, İskân-ı Muhacirin Nizamnamesinin yirmi üçüncü maddesinde, muhacir idare ve komisyonlarının, muhacirlerin yerleştirilmesine kadar olan sürede iş bulup günlük kazanç elde etmeleri için görevlendirildiği bildirildi (Halaçoğlu, 2014, s.164). Yerleşime ayrılacak yerler tespit edilirken, muhacirlerin kaç nüfus oldukları ve geldikleri yerde çalıştıkları işler göz önünde

bulundurulacaktı (BOA. DH. HMŞ. 27/27, 1913). Muhacirlerin durumu hakkında devlet tarafından yapılan açıklama, onların istihdama yönelik yerleştirilmelerini yönelik talimatları içermekteydi. Nitekim Dâhiliye Nezareti İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından üzerinde durulan konuların başında muhacirlerin en kısa zamanda yerleştirilmeleri, istihdamlarının sağlanması ve içinde buldukları zor şartlardan kurtulmaları yönelik faaliyetlerdi. Zira muhacirlerin yedirilip içirilmelerinden dolayı Maliye hazinesinin harcadığı paranın acilen önlenmesi gerekmekteydi. Bu konu dikkatli bir şekilde ele alınmalıydı. Muhacirler ziraatçı, sanat sahibi, sanatı olmayan fakat işte çalışabilir olanlar, evli kadınlar, dul ve kimsesiz kadınlar, hasta ve sakat olmak üzere yedi kısımdan oluşacak şekilde kendi içlerinde tasnif edildiler. Bunlardan ziraatla uğraşanlar, çalışabilenler ve çalışamayanlar olmak üzere iki kısma ayrıldı. Ziraatçılardan iskân edilecek olanların her evde kaçır kişiden oluştuğu tespit edilecekti. Arazi miktarı her evde bulunan erkek nüfusun sayısına göre bölüştürülecekti. İskân edilecek muhacirlerin asıl memleketleri hakkında bilgi edinilmeliydi. Zira yerleştirilecekleri arazinin paylaşılmasında, muhacirlerin önceki yaşadıkları memleketlerin iklimine uygun olması göz önünde bulundurulacaktı. Sanat sahibi olanlarda çalışanlar ve çalışmayanlar olmak üzere ikiye ayrıldı. Sanat sahiplerinin meşgul oldukları sanatın o günün şartlarında buldukları yerlerde kabul edilip edilmediği, kabul edilmesi halinde ne şekilde uygulandığı ve bu sanatın türü tanıtılmıyordu. Sanatları kabul edilmeyenlerin hakkında ne gibi muamele yapılacağı ise belirlenmeliydi. Örneğin, hükümet veya belediye tarafından kurulan sanayi yerlerinde veya o yerde bulunan sanat sahiplerinin oldukları merkezlerde istihdam edilmeleri gerekliydi. Bugün hükümete kumaş ve ticaret malları temin eden işverenlerin kendi atölyelerinde muhacir istihdam etmeleri halinde gündelik konuları içeren hükümet tarafından konulacak şartlara uygun anlaşmalar yapılacaktı. Aynı zamanda ihalede kolaylıklar sağlanacaktı. Sanatı olmayan fakat elinden iş gelenlerin de istihdamları belirlenmeliydi. İstihdamları yapılacak erkek ve kadınlara kendilerine uygun bir iş bulmak için muhacir komisyonu bulunan her yerde iki defter tutulacaktı. Bu defterlerden birine iş arayan muhacirlerin isimleri, diğerine o yerde bulunan iş sahibi kişilerin isimleri yazılacaktı. Böylece iş sahibi kişi, aradığı işçiyi kolaylıkla bulabilirdi. Evli kadınlarda çalışabilenler ve çalışamayanlar olmak üzere iki kısma ayrıldı. Bu kadınlar kocalarının yanlarına gönderilene veya kocalarının onların yanına gitmelerine kadar geçecek sürede yedirilip içirilmeleri ve bir işte çalışmaları sağlanacaktı. Erkekler hakkında açıklanan önlemlerin alınıp, kadınlar için de belirtilen hususlara göre hareket edilecek olursa Hükümet de yedirme içirme masraflarından kurtulacaktı. Böylece istihdam edilen muhacirlerin ahlakları korunacak, geçimleri temin edilecek ve sanayi yerlerine iş gücü sağlanacaktı. Dul ve kimsesiz kadınlar da çalışabilenlerle çalışamayanlar olmak üzere ikiye ayrıldılar. Çalışabilenler uygun işlere yerleştirilirlerken, çalışamayacak olanlar için “dulhane” kurulacaktı. Dul ve yetimlerin tahsil ve terbiyelerinin yapılacağı yerlere yerleştirilmelerine dikkat edilecekti. Osmanlı vilayetlerinde kurulacak yetimhanelerdeki kız çocuklarının “dulhanelerdeki” kadınlar kısmında bulundurulmalarına, erkek yetimlerin ayrı bir dairede korunmalarına ve terbiye edilmelerine özen gösterilecekti. Erkek çocuklar iki sene okuma yazma öğrendikten sonra ihtiyaç duyulan sanayi ve benzeri tesislere veya çiftliklere gönderilecekti. Ağır hastalar Hükümet hastanelerinde bakılacaktı. Yerleşime uygun olan arazinin dönüm miktarı, kaç aileyi barındıracağı tespit edilecekti. Yerli memurlar kendi sınırları içindeki yerlerde muhacir yerleştirilmesine itiraz ettikleri takdirde, itiraz konusunun kabul edilip edilmeyeceği incelenecekti. Ayrılacak arazinin sağlamlığının uygun olup olmadığı, bu konuda uzman ve mühendisler tarafından verilecek raporlar dikkate alınacaktı. Nakliye araçlarının varlığı ve yokluğu araştırılarak, mahsulleri daha

kolay çıkarabilmek için sanayi kuruluşları olan yerler tercih edilecekti. Ziraat ehli olmayıp çeşitli şekillerde geçimini sağlayanlar belli bölgelerde, özellikle Aydın Vilayetinde olduğu gibi tütün ve meyan kökü işlerinde istihdam edilecekti. Aydın tüccarı, muhacirleri yerleştirerek istihdam etmeye hazır olduklarını hükümet yetkililerine bildirmişti. Bu gibi müracaat ve girişimler incelenecek, karşılıklı görüşler alınarak bir karar üzerine birleşilecekti. Böylece daha önce ziraatla uğraşmamış muhacirlerin uygun bir iş ile beslenme, yaşama ve yerleşimlerinin sağlanması mümkün olacaktı (BOA. DH. MB. HPS. M. 11/33, 1914). Sözü edilen düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nin muhacir istihdam politikasını oldukça açık bir şekilde yansıtmıştır. Rapor niteliğindeki bu resmi açıklamadan, muhacirlerin istihdamının hem ülke ekonomisine hem de muhacirlere faydalı olacak şekilde düzenlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Ne var ki istihdam politikasının uygulamadaki başarı oranı tartışılabilir. Ancak sözü edilen devlet politikasının gerçekçi ve akılcı projesi, daha sonraki dönemlerde istihdam sorunu tartışmaları için ufuk açıcı olduğu söylenebilir.

Tarım Alanında İstihdam

Osmanlı Devleti, resmi kurumlardan aldığı, verimli ziraat alanları ve istihdam hakkında sayısal veri raporlarının neticesinde mali hesaplamalar yapmaya çalıştı. Osmanlı Hükümeti, araziye değerlendirecek insan gücünü, muhacir iskân ve istihdamıyla sağlayacak bir devlet politikasını uygulamaya koydu. Örneğin, Dâhiliye Nezareti, Aydın Vilayetinden, işgal edilen yerlerin muhacirlerinden bir kısmını, Karesi livası (Balıkesir) içerisinde, Rumlara ait zeytinlikler ile çeşitli arazilere yerleştirilmelerini istedi. Sözü edilen arazilerin miktarı ile bu arazilere yerleştirilen muhacirlerin sayısının da araştırılması talep edildi (BOA. DH. ŞFR,55/52, 1915). Bu durum, devletin kâr getirecek alanlarda istihdama öncelik verdiğini göstermektedir (Ağanoğlu, 2013, s. 205). Hudut sınırları içindeki arazilere muhacir yerleştirilerek, istihdam edilmeye çalışıldı. Tarım alanında istihdam sağlamak için, nüfusu az olan bazı yerlerde muhacir yerleştirilerek, köyler kurulmaya çalışıldı (BOA. DH. HMŞ. 27/26, 1913). İskân-ı Muhacirin tarafından Aydın Vilayetine, Manisa'da üzüm ve Aydın'da incir üretimi için muhacirlere tarım desteği sağlanarak, gerekli tesislerin kurulması için talimat gönderildi (Tanin, 1913). Tarım alanında iş kollarının oluşturulması, muhacirlerin istihdamına yönelik olumlu çabalardı. Osmanlı tarım ekonomisinin gelişiminde, muhacirlerin katkısıyla nitelikli iş gücünün sağlanması önemliydi. Devlet, kırsal alanlara yerleştirdiği muhacirlerden her aileye yaklaşık 70-130 dönüm arazi verdi. Bu durum tarımsal faaliyetlerin gelişmesine neden oldu. Özellikle buğday, pamuk, tütün, patates ve gül yağı üretimindeki önemli artışta, tarım alanında 1914 tarihine kadar olan muhacir istihdamının büyük payı vardı (Çelik, 2016, ss. 121-122).

Muhacirlerin Çeşitli İş kollarında İstihdamı

Muhacirlerden herhangi bir iş kolunda ehil olanların şehir ve kasabalara yerleştirilmesine özen gösterildi. Nitekim sözü edilen yerlerdeki mevcut iş alanları nitelikli insan gücünün katkısıyla güçlendirildi (Çelik, 2016, s. 124). Örneğin, Karadağ'dan Samsun'a gönderilen 5-6 bine yakın muhacirlerden bir kısmı Canik Livasında Karadeniz sahillerindeki yolların onarım işiyle görevlendirildiler (Bilecen, 2012, s. 67). Devletin istihdam konusundaki çabaları, muhacirlerin talepleri doğrultusunda da olabilmekteydi. İstihdam edilecek kişilerin adli sicilleri de işe kabul edilme şartlarındandı. Örneğin, Balkan Savaşı sırasında İstanbul'a gelen Kosova Vilayetinin Priştine kasabasından Ramazan b. Ömer genel hapisnede gardiyanlık için başvurmuştu. Geldiği yerde yıllarca gardiyanlık yapan söz konusu kişinin

adli sicili sorgulandı ve hiçbir kötü hali bulunmadığı rapor edildi. Şahsın daha önce bu işi yaptığı göz önünde bulundurularak, kendisinin gardiyanlık talebi uygun görüldü (BOA. DH. MB. HPS. 150/80, 1914). Benzer iş istekleri resmi makamlara verilen dilekçelerde görülmektedir. Örneğin, Rumeli muhacirlerinden Besim bin Mustafa, Üsküp Sancağına ait Koçana Kasabası halkındandı. Memleketinde kendi sermayesi ile ticaret yaparken savaş dolayısıyla büyük bir haksızlığa uğramış, her türlü haktan yoksun bırakılmıştı. Okuryazar olduğunu açıklayan şahıs, polis mektebinde ihtiyaç duyulan hademe ve odacılık işleri için iş başvurusunda bulundu (BOA. DH. EUM. MEM. 68/11, 1915). Rumeli muhacirlerinden olan Hasan bin Tahir, jandarma mesleğinden, Genel Hapishane Hastanesi'ne hademe olarak tayinini istedi (BOA. DH. MB. HPS. 149/53, 1914). Bu kişilerin tayinlerinin yapıp yapılmadığına dair bir bilgiye arşiv kayıtlarında henüz rastlanmamıştır.

Rumeli muhacirlerinin işe yerleştirilme istekleri her zaman olumlu sonuç vermediği görülmektedir. Havva Hanım, Darüleytam (yetimler yurdu) el işleri şubesi öğretmenliğine tayin istemişti. İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, söz konusu kişinin el işlerinde maharetli olduğunu ve kendisine uygun bir iş verilmesini Maarif Nezaretinden istedi (BOA. MF. MKT. 1212/13, 1915). Buna karşılık Maarif Nezaretinden verilen cevap olumsuz oldu. Zira Havva Hanım'ın yalnız dokumacılıkta usta olduğu halde, el işlerinde yeterli beceriye sahip olmadığı bildirildi. Üstelik Darüleytamda henüz dokumacılık bölümü kurulmamıştı. Bu sebepten dolayı Havva Hanım'ın istihdamının yapılamayacağı belirtildi (BOA. MF. MKT. 1212/13, 1915). Girit muhacirlerinden Hüseyin Hüsnü Girit'te iki sene nüfus memuru olarak çalışmıştı. Söz konusu kişi, bu işte tecrübe sahibi olduğu gerekçesiyle İstanbul veya vilayetlerden birine tayinini istedi. Kendisine bir gün sonra Sicil-i Nüfus İdaresinden gelen cevapta, boş kadro olmadığından dolayı isteğinin kabul edilemediği bildirildi (Ağanoğlu, 2013, s. 202). Bu örneklerden yola çıkarak, Osmanlı Devleti'nin, işin ehli olmayı ve iş tecrübesini istihdam konusunda önemseydiği görülmektedir. Ayrıca kadro fazlalığının da muhacir istihdamında engel olduğu anlaşılmaktadır.

Muhacir İstihdamında Çevresel Şartlar

Muhacirlerin istihdamı konusunda devlet, çevresel şartların uygunluğunu dikkate alarak iş gücü verimini artırmaya yönelik politikalar uyguladı. Örneğin, Ezine, Yenişar ve Yeniköy köylerinin halkından Makedonya'ya göç edenler olmuştu. Bunların evlerine Aydın'dan gönderilen bin beş yüz kadar çoğunluğu Boşnak ve Arnavut olan Müslüman muhacir yerleştirildi. Söz konusu bölgenin iklimi soğuk ve havası muhacirlerin geldikleri memleketlerdeki gibi temiz değildi. Muhacirlerin buralarda kalmaları sağlıkları açısından uygun olmayacaktı. Oysa bu yerlerde ameleye ihtiyaç fazlaydı. Muhacirler açlık seviyesinde olmalarına rağmen, iklimden dolayı güçsüz kaldıkları gerekçesiyle işçi olarak çalışmamaktaydılar. Bu muhacirlerden yeterince fayda sağlanmayacağı görüldü. Bunların sözü edilen yerde bırakılmaları onların sağlıklarının bozulmasına neden olabilirdi. Diğer taraftan bu topraklar, devletin hazinesine yılda 2 bin liraya yakın bir gelirin kaynağıydı. Bu topraklar ziraata çok uygun olup, o güne kadar 4 bin nüfus geçindirmişti. Buranın işlenmemiş bırakılması devlet hazinesine kayıptı. Bu durumun çözüme ulaştırılması için muhacirlerin, kendi memleket havasına eş değerde başka yerlere gönderilmesi önemliydi. Bu bölgeye ise, ziraat işlerinde yetenekli 2-3 bin muhacir Müslüman nüfus yerleştirilmesinin hazinenin de çıkarlarına uygun olacağı devlet yetkilileri tarafından tespit edildi (BOA. ML. EEM. 1108/25, 1914).

Muhacir İstihdamında Yerli Halkın Desteği

Osmanlı Devleti, Rumeli muhacirlerinin istihdamını, yalnızca kendi sorumluluğu içinde üstlenmekle kalmadı, yerli halkın da üzerine düşen görevleri yapması için teşvik etti. Nitekim İkdam Gazetesi'nde *İstanbululların Vazifesi* başlığı altındaki yazıda, muhacirler için halka düşen görevler anlatıldı. Muhacirlerden sefalet içinde bulunan kadın ve erkekler, yetenekleri ve yapabilecekleri işlere göre farklılık göstermekteydiler. Rumelili kadınların sağlam bünyeleri göz önünde bulundurularak, bunların İstanbul'da hizmetçilik görevinde çeşitli evlere yerleştirilmesinin uygun olacağı vurgulandı. Erkekler ise, İstanbul'un her tarafında yapılmakta olan binalarda amele ve tarlalarda işçi olarak çalıştırılmaları tavsiye edildi. İşverenlerin, muhacirlerin yerleştikleri evleri gezerek, her evden en az bir kişiyi çalıştırmak amacıyla almaları önerildi. Zira her evden bir kişinin çalışması, o evde diğer yaşayanların da geçimini sağlayacaktı (İkdam, 1912). İstanbul'daki dul kadınların hizmetçilik işini öğrenmeleri için Darülaceze'de bir bölümün ayrılması kararlaştırıldı. Böylece bu kadınlar, hizmetçi isteğinde bulunan evlere, devletin kendilerine kefil olmasıyla gönderileceklerdi. Hem kendileri sefaletten kurtulacak hem de İstanbul halkından bazılarının işi görülmüş olacaktı (BOA. DH. İD. 1611/6, 1913). Hizmetçilik işinin öğretilmesi için devlet bünyesinde bir bölümün açılması, farklı şekillerde yorumlanabilir. Örneğin, göç eden muhacir kadınların, memleketlerinde daha çok kırsal kesimde ziraat işlerinde çalıştıklarından ötürü ev işlerinin incelikleri konusunda yeterince marifetli olmayabilirlerdi. Bu da Rumeli'den göç eden Müslüman kadınların daha çok kırsal kesimden oldukları varsayımını düşündürülebilir. Üstelik söz konusu durum devlet, her alanda nitelikli elemana önem vermiştir, şeklinde de açıklanabilir. Ayrıca bu durum savaş döneminin yoksulluğu içinde İstanbul aristokrat ailelerinin yaşantısı hakkında bir fikir vereceğinden, sosyal tarih konusunda araştırmaya zemin hazırlayabilir.

Muhacir İstihdamında Hayır Kuruluşlarının Rolü

Büyük bir sefalet içinde sayıları 500'ü aşan dul ve yetimlere, el işleri atölyesi ve yetimhane kurma ihtiyacı duyuldu. Muhacirlere ayrılan ödeneğe parasal yardımın yapılması için belediye ve Evkaf Nezaretine gidildi. Yapılan çalışmalar neticesinde sözü edilen hayır kuruluşları için 20 bin liranın ayrılması kararlaştırıldı (BOA. ML. EEM. 1102/21, 1914). Muhacirlerin istihdamı konusunda Kızılhaç teşkilatının çalışmaları olumlu sonuçlar verdi. Eskişehir, Konya ve Bursa'da İngiliz Kızılhaç Teşkilatı muhacirlere iş imkânı sağladı. Bursa'daki muhacir kadınlar, kış mevsiminde düzenli olarak çalışmadıklarından dolayı şikâyetçiydiler. Bu konuda Amerikan Kızılhaç ekibi tarafından dokumacılık yapabilmeleri için muhacirlere dokuma tezgâhı ve araç-gereçler sağlandı, farklı renk ve dokumalarda kumaşlar üretildi. Amerikan Kızılhaç yetkilileri, Bursa'daki kadınlar için 30 tezgâh verilmesini, bu tezgâhların sığabileceği bir binanın üç yıl kira alınmamak kaydıyla tahsis edilmesini Muhacirin Komisyonu ve Valilik'ten talep ettiler. Söz konusu isteklerin yerine getirilmesinin sözünü alan Amerikan Kızılhaç yetkilileri, kadınların dokuma sektöründe çalışmalarında rol oynadılar. Kızılhaç'ın çalışmalarıyla 43 çalışır durumda tezgâh daha sağlandı (Sezer, 2017, ss. 241-242, 245).

MUHACİR MEMURLARIN İSTİHDAMI

Muhacir Memurların Önceki İşlerine Uygun İstihdamı

Osmanlı Devleti'nin muhacir yerleştirme politikasının gerçekleşmesinde, Balkanlar'da üst mevkilerde memurluk yapmış ve Osmanlı Hükümeti tarafından Rum bölgelerinde görevlendirilmiş olan yerel memurların katkısı oldu. Zira Anadolu'ya yerleşen bu kadrolar, Rumlara yönelik politikaların yürütülmesine yardımcı oldular. Örneğin, kaybedilen Selanik Vilayetinin valisi Nazım Paşa, Aydın valisi olarak atandığı görevinde yaklaşık sekiz ay kaldı. Balkan Savaşları'nın genç subayı Salim Efendi, 24 yaşında Trilia kaymakamlığı görevinde bulunduktan sonra Aydın valisi olarak görevlendirildi. Selanik bölgesinde bir kazanın mutasarrıfı olan Rahmi Bey de Aydın'da vali olarak görevlendirildi. Rahmi Bey, Osmanlı Hükümetinin Rum karşıtı faaliyetlerin idari işlerinden sorumluydu. Kendisine bağlı bir çete ile beş senelik valilik döneminde, ekonomik faaliyetlerin Türklerin eline geçmesinde ve bölgenin Rumlardan arındırılmasında önemli emeği oldu (Dündar, 2008, ss. 200-201). Reşit Akif Paşa'nın Balkan Savaşı'nda Arnavutluk'taki çiftliği düşman eline geçmişti. Vefa'da bulunan konağı da yangından zarar gören Paşa'nın oturduğu odanın penceresinde perde bile bulunmamaktaydı. Maddi açıdan zor durumda bulunan Akif Paşa'ya Meclis-i Vükela memuriyeti teklif edilmişti (Türkgeldi, 2010, s. 214). Söz konusu örneklerde görüldüğü gibi, Balkanlarda üst düzey yöneticilik yapmış olan devlet görevlileri, göç ettikleri Osmanlı vilayetlerinde benzer statülerde istihdam edilmişlerdi. Bu durumda devlet, bürokrasi geleneğini bilen kadroları yöneticilik alanında istihdam ederek, devlet politikasını daha güvenle yürütmek istediği yargısına varılabilir.

Osmanlı Devleti'nin, çözmesi gereken sorunlardan biri de, Rumeli memurlarının Osmanlı memleketlerindeki yeni statüleri idi. Memurların kendi görev alanlarıyla ilgili benzer işlerde istihdamları mümkün olmayabiliyordu. Selanik Vilayetinde Hüseyin Hüsnü Efendi, bir nahiyenin müdürlüğünde müstahdem iken Balkan Savaşları sırasında zor durumda kalmıştı. Henüz bir yere tayin edilmeyen söz konusu kişi, eski görevine eşdeğerde, Antalya'da bir nahiye müdürlüğüne veya memuriyetine tayinini istedi (BOA. DH. UMVM. 1/16, 1914). Muhacirlerin daha önce yaptıkları işlere ve özelliklerine göre iş gücüne dâhil edilmeye çalışıldığına dair bir başka örnekte ise, Rumeli'den göç eden öğretmenlerin, vilayet ve müstakil yerlerde istihdam edilmelerine dair Meclis-i Vükelanın aldığı karar gösterilebilir (Bilecen, 2012, s. 68). Ayrıca, Sakız Kadınlar Hapishanesinde gardiyanlık yapan ve savaş dolayısıyla İzmir'e göç eden Şerife Hanım'ın talebi de bu konuda örnek teşkil etmektedir. Söz konusu kişi, önceki işinde ödenmeyen maaşlarının verilmesi ve geldiği yerde yine gardiyanlık yapabileceği bir hapishaneye yerleştirilmesi konusunda başvuruda bulundu (BOA. DH. MB. HPS, 87/57, 1914).

Muhacir memurların Sorunları

Osmanlı Devleti'nin sorumluluğunda olan konulardan biri de Rumelili memurların özel veya hukuki sorunlarını çözerek, mağduriyetlerini önlemektir. Örneğin, Salih Efendi, Katerin Kazası mal müdürlüğünde hademe iken vazifesinde kusurlu görüldüğü iddiasıyla işten el çektirilmişti. Priştine Meclis İdaresinde görülen mahkeme neticesinde beraatna ve memuriyetinin iadesine karar verildi. Vilayet tarafından bu durum bildirildiği halde, devam eden savaş dolayısıyla olayın içi yüzü Hazineye bildirilmedi, dolayısıyla söz konusu kişi hakkında gereği yerine getirilmedi. Ayrıca bu kişinin birikmiş maaşları da verilmedi. Ayrıca mahkeme kararıyla memuriyete iadesi gerekiyorsa de savaş dolayısıyla bu mümkün olmadı.

Savaş bölgesinden gelen memurlar hakkındaki karara göre maaş verilmesi uygun görülmüş ise de haklarında ilk önce araştırmaya başlanacaktı. Şura-yı Devlet tarafından işin aslı incelenip, söz konusu haller tatbik edilmek üzere genel hakkında karar aldı. Nitekim Salih Efendi'nin maaşlarının düzenlenerek kendisine ödenmesine karar verildi. Söz konusu şahıs, işinden el çektirildiği tarihler aralığındaki harcırahının yarısını alacaktı. Ayrıca haklarında devam eden dava olup da işgal dolayısıyla Osmanlı memleketine mecbur dönen memurların durumu da araştırma konusu oldu. Bu tür memurların haklarında beraat ve masumiyetleri açıklanmamış olduğundan, kanunen memuriyet maaşlarına hakları yoktu. Bunların durumu mensup oldukları dairece incelendi. Sonuçta, memurlardan durumu uygun olanlar açıklanarak kanunen gerekli maaşlarının ödenmesi veya bir memuriyete tayinleri uygun bulundu. Rumeli memurlarından olup, ilgili oldukları dairece istihdamları uygun bulunanların açıklanmasıyla, kanunen gerekli maaşın ayrılması veya bir memuriyete tayinleri yapıldı (BOA. MF. MKT. 1189/10, 1913). Benzer durumdaki başka bir örnekte ise, Rumeli'nin Osmaniye muhacirlerinden Ali Kemal Efendi'nin mağduriyeti görülmektedir. İstanbul Polis Müdürlüğüne kabul edilerek kaydı yapılan sözü edilen kişi, İstanbul merkezinde çeşitli işlere tayin edilmişti. Daha sonra Eminönü Polis Memurluğunda iken, kendisinin hakkında gerçek dışı olduğunu iddia ettiği bir suçlamadan dolayı işten atılmıştı. Söz konusu şahıs, adaletin yerine getirilmesi için bu konudaki evrakın incelenerek, tekrar istihdamının yapılmasını yetkililerden rica etti. Ayrıca kendisinin uygun vilayetlerden birine polis olarak tayininin yapılmasını talep etti (BOA. ŞD. 3135/21, 1915). Bu talebin yerine getirilip getirilmediğine dair herhangi bir örneğe rastlanmamıştır. Ancak memurlardan istihdam ve maaş sıkıntısı içinde olanlara yönelik uygulamalarla karşılaşmıştır. Örneğin, Rumeli'den Aydın'a dönen zabıta memurlarından istihdam edilmeyenlere yarım maaş verilmesi, çıkarılan bir talimatname ile kararlaştırıldı. (BOA. DH. EUM. MH. 66/102, 1913).

Muhacir memurların maaşları konusunda yaşadıkları sıkıntılar, farklı durumlar ve şartlar içermekteydi. Osmanlı Devleti'nin, muhacirlerin sorunlarına dair şikâyetlerinde çözüm odaklı politikalar üretti. Muhacirlerin hukuk kuralları çerçevesinde haklarını aramalarına yönelik başvurularını devletin çeşitli kurumlarına yapabilmekteydiler. Devlet kurumları ise birbirlerinin kararlarını onaylamakta veya aksi yönde hüküm verebilmekteydi. Ancak verilen nihai kararın her hal ve durumda muhacirlerin yararına olduğu iddia edilebilir. Örneğin, işgal edilen yerlerin memurları, işgalci memurlar tarafından gördükleri kötü muamele üzerine yola çıkmak istemişlerde de kuşatılmış durumda olduklarından göç etmekte gecikmişlerdi. Söz konusu memurlar vermiş oldukları dilekçede, maaşlarının düzenlenmesini istediler (BOA. ŞD. 3130/11, 1915). Kosova'da İskân-ı Muhacirin Müdüriyetinde istihdam edilmekte olan bazı memurların, buldukları yer işgale uğramıştı. Göç eden söz konusu kişiler İstanbul'da türlü sıkıntılar ve zorluklar içinde kalmışlardı. Geçim darlığı içindeki bu memurlardan biri, daha önce bağlı oldukları Dâhiliye Nezaretine başvurarak maaşını istedi. Dâhiliye Nezareti ise, memuriyetinin zaman sorunundan dolayı kendisine maaş verilemeyeceği cevabını verdi. Bu durum Maliye Nezaretine bildirildi. Nitekim Maliye Encümeni tarafından, Meclis-i Has'ın aldığı karar, Dâhiliye Nezaretine bildirilerek, zarara uğramış memurların maaşlarının ödenmesi istendi. Bu talebe karşılık verilen cevapta, Rumeli'den gelen memurların önceki işlerine denk memurlukların ve maaşların verilmesi uygun görüldü (BOA. ŞD. 3117/49, 1913). Balkan Savaşı nedeniyle Rumeli'den göç etmiş olan Üsküp Merkez Tahrir Fırkası Muharrer-i Evveli (Yazı Bölümü Birinci Kalemi) Ali Rıza Efendi, Osmanlı memleketine geri dönen memurların maaşlarına kıyasla, yetkililerden kendisine maaş talebinde bulundu (BOA. ŞD. 3127/40, 1914).

Muhacir Memurların Maaş Düzenlemeleri

Osmanlı Devleti tarafından, Rumeli'den gelen memurlar, kendi aralarında sınıflandırılarak istihdam ve maaş hakları düzenlenmeye çalışıldı. Bu konuda verilecek örnekler, muhacir memurların maaş konusundaki sıkıntılarını ve taleplerini içermektedir. Bu talepler, muhacirlerin farklı durumlarına çözüm getirmede yetersiz kalan kanunların, yeniden yapılandırılması gerekliliğini ortaya çıkardı. Nitekim savaş dolayısıyla Rumeli'den dönen memurların maaşlarının verilmesi ricasını içeren dilekçeler, Debre ve Üsküp'te Kalem Bölümü müstahdemlerinden bazıları tarafından verilmişti. Hazineye gönderilen söz konusu dilekçeler görüşülerek, yapılacak işlemler açıklandı. Birinci sınıf memurlar, bir çeşit devlet hizmetinde bulunarak, Kalem Bölümünde çalışanlardı. İkinci sınıf memurlar, kadro dışı maaş almakta iken memur olanlardı. Üçüncü sınıf ise, bir memuriyette müstahdem iken terfi ederek yazı bölümüne gönderilmiş olanlardı. Birinci sınıf memuriyette olanlara Hazinece bir yardım olmayacaktı. İkinci kısım memurlara kadro dışı maaşları, üçüncü kısım memurlara önceki memur maaşları verilecekti. Memurlardan Hazine yardımı almayanlar, Rumeli'de devlet hizmetinde bulduklarından dolayı doğrudan doğruya tayinleri yapılmış olanlardı. Üsküp Merkez Tahrirat Kalem kayıtcısı Muhammed Hilmi Efendi, birinci kısım memur sınıfındaydı. Devlet hizmetinde bulunmuş olan söz konusu kişi vermiş olduğu dilekçesinde, daha sonra kadro dışında iken Kalem Bölümünde memur yapılmıştı. Bölümün kaldırılması üzerine olduğu yerden ayrılmış ve kadro harici maaşı doğal olarak geri verilmemişti. İkinci defa, evrak kayıt bölümüne bu şekilde maaşsız açıkta iken tayini yapılmıştı. Kanuna göre, önce devlet hizmetinde bulunup maaşsız açıkta iken Tahrirat Kalemine tayin edilen memurlar hakkında düzenleme olmayıp, ikinci ve üçüncü kısma dâhil olmayanların, birinci kısımdan ayılmaları halinde kendilerine maaş verilmemekteydi. Bu haksızlığın düzeltilmesi için resmi makamlara gerekli başvurularda bulunuldu (BOA. ŞD. 3120/37, 1913). Devlet, boş olan memur kadrolarında muhacirlere öncelik tanıdı. Hiçbir mesleği olmayanlar ise, yetiştirilerek çeşitli iş kollarında istihdam edilmelerinin sağlanmasına çaba gösterildi (Ağanoğlu, 2001, s. 200). Rumeli muhacirlerinin istihdamı, Osmanlı Devleti'nin mali politikalarının esasını teşkil etti.

SONUÇ

Balkan Savaşlarından dolayı göç etmek zorunda kalmış Müslüman halka yönelik Osmanlı Devleti'nin yaptığı yardımlar dönemin siyasi ve ekonomik şartları çerçevesinde incelenmiştir. Osmanlı Devleti Balkan Savaşlarında uğradığı ağır yenilgiyle beraber, önemli ölçüde toprak ve büyük miktarda nüfus kaybına uğramıştı. Bununla beraber çok büyük sayıda bir insan göçünü topraklarında yerleştirme zorunluluğunda kalmıştı. Sözü edilen göçün neticesinde muhacirlerin içinde buldukları durumda Osmanlı Devleti'nin ürettiği mali yardım projeleri ve uyguladığı yardım politikalarının dönemin şartlarında oldukça mantıklı ve çözüme yönelik olduğu görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin bu yönde ortaya koyduğu bütün politikaların başarılı olup olmadığı tartışılır. Ancak sonraki dönemlerde, devletlerin muhacirler için uygulayacağı yardım ve destek politikalarına zemin hazırlayıcı olması açısından Osmanlı Devleti'nin muhacirlere yardım politikasını incelemek zihin açıcı olabilir.

Osmanlı Devleti, muhacirleri kapasiteleri ve uzmanlık alanlarına göre istihdam etmeye çalıştı. Nitelikli olanlar fabrikalarda ve sanayi iş kollarında çalıştırılırken, herhangi bir

özelliği olmayanlar ile çiftçiliğe yeteneği olanlar işçilikte ya da tarım alanında yararlandı. İstihdam meselesinin devlet maliyesi, muhacirler ve yerli nüfus olmak üzere üç ayrı aşaması vardı. Muhacir istihdamı ile ilk olarak muhacirlere yapılan yardım miktarı azalacak, maliye hazinesi rahatlamış olacaktı. Muhacirler, geçimlerini sağlayarak içinde buldukları sefaletten kurtulacak, daha insani koşullarda yaşayabileceklerdi. Yerli sermaye ve işveren ise yeni iş gücüne kavuşarak, sermaye ve yatırım artırma yönüne gidebilecekti. Sanayi yatırımları için hazır iş gücü teşvik edici faktör olabilecekti. Ülke kaynakları, özellikle tarım alanı gibi insan kaynağı ve iş gücü gerektiren sektörlerde daha fazla verim sağlanabilecekti. Muhacirlerin istihdamı sağlanırken, dönemin şartlarından dolayı kısıtlı olan iş kaynaklarının paylaşımı konusunda, yerli halkın muhacir istihdamından nasıl ve ne derece etkilenmiş olduğu ise, iktisat tarihçilerinin araştırma konusu olabilir.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin bulunduğu konjonktürde yardım ve istihdam konusu gibi ekonomik ve siyasi güç gerektiren meseleleri oldukça gerçekçi politikalar üreterek çözmeye çalıştığı anlaşılmıştır. Yardım ve istihdam konusunda Osmanlı Devleti politikalarının başarısı tartışılabilir. Ancak her dönemde evrensel bir sorun olan yardım ve istihdam konusuna getirilen çözümlere, Osmanlı Devleti'nin gündeme getirdiği akılcı politikalar ufuk açıcı olabilir. Kullanılan kaynaklarda ilk el kaynaklarla ikinci el kaynakların birbiriyle uyumlu olduğu görülerek, bu konuda yapılan çalışmalarda verilen bilgilerin doğruluğu teyit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Adanır, F. (1996). Makedonya sorunu oluşumu ve 1908'e kadar gelişimi, İstanbul: Tarih Vakfı.

Ağanoğlu, H. Y. (2001). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın makûs talihi göç. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Babıali Evrak Odası (BEO).

Bilecen, T. (2012). Balkan Savaşları sonrasında ortaya çıkan göç hareketleri ve muhacirlere yapılan sosyo-ekonomik yardımlar. TYB Akademi: Dil Edebiyat Ve Sosyal Bilimler Dergisi, 6, 59-69.

Çelik, G. (2016). Türk İslâm Dünyasında Göç Ve Göç Yöntemi. İstanbul: Akademik Kitaplar.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Memurin Kalemi (DH. EUM. MEM).

Dâhiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı (MTV)

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (DH. EUM. MH)

Dâhiliye Nezareti, Hukuk Müşavirliği Evrakı (DH. HMŞ).

Dâhiliye Nezareti, İdare (DH. İD).

Dâhiliye Nezareti, Mebâni-i Emiriye Ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS).

Dâhiliye Nezareti, Şifre Evrakı (DH. ŞFR).

Dâhiliye Nezareti, Umur-ı Mahalliye Ve Vilayet Müdürlüğü Evrakı (DH. UMVM).

Dereci, Ş. (2013). Balkan Savaşları sırasında dul, yetim ve kimsesizleri korumaya yönelik sosyal yardım uygulamaları. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 3(5), 195-196.

Dündar, F. (2008). Modern Türkiye'nin şifresi İttihat ve Terakki'nin etnisite mühendisliği (1913-1918). İstanbul: İletişim Yayınları.

Emgili, F. (2011). Boşnakların Türkiye'ye göçleri (1878-1934). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.

Halaçoğlu, A. (2014). Balkan Harbi sırasında Rumeli'den Türk göçleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İkdam, 8 Kasım 1912, 1.

Maarif Nezareti, Mektubî Kalemi (MF. MKT).

Maliye Nezareti, Evamir-i Evkaf Mukataası (ML. EEM).

Sezer, C. (2017). Balkan Savaşlarında Amerikan Kızılhaç (Salib-i Ahmer)Teşkilatı'nın Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleri. Türkiyat Araştırma Dergisi Selçuk University Journal of Studies in Turcology, 41, 237-250.

Şura-yı Devlet (ŞD).

Tanin, 26 Kasım 1913, 3.

Türkgeldi, A. F.(2010). Görüp işittiklerim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.